

ПРЕОЦЕНКА НА ЦЕННОСТИТЕ В УСЛОВИЯТА НА СОЦИОКУЛТУРЕН ПРЕХОД

Елица Стоянова

Съзнавайки и отчитайки професионалния и житейски опит на всеки работещ в системата на образованието, предлагам на вниманието на читателя не нова информация, а опит за проблематизиране на познатото.

Всички ние, професионално ангажирани с жизненоважните проблеми, касаещи учебно-възпитателната дейност, се вълнуваме от цената на промените. И в тази връзка желая да насоча вниманието към философско-аксиологическата и нравствено-психологическата измеримост на учебно-възпитателната дейност и съпътстващите ги проблеми. И по-конкретно – за възможността, необходимостта и неизбежността от преценка на ценностите в условията на социокултурен преход и следствието от това: възможното ограничаване и преодоляване на вакуума между семейната и училищна институция.

Всеки един от нас – не само поетът, писателят, мъдрецът, сам достига до обобщението, че целият жизнен цикъл се побира само в три думи – човек се ражда, живее, умира. По време на своя живот човек не веднъж осъзнава, в една или друга степен и форма, многообразието, хармонията и дисхармонията. Осъзнава различията, които прерастват в противоречия; противоречията, които прерастват в конфликти; конфликтите, които пораждаат отчуждение – в различна степен и форма.

Човек (всеки един от нас) осъзнава парадоксалността и абсурдността на всичко съществуващо – на индивидуалното или групово познание и знание, мислене, оценка, отношение, избор, поведение, договаряне, общуване, управление, санкциониране – всички те свързани със социалните и културни достижения – закони, норми, форми, униформи – правни, морални, религиозни.

Фактът че съзнава всичко това – е разбираемо и похвално – та това е човекът!

Има достатъчно основания да поставим следните въпроси: – преди всичко: Как и доколко това мислещо, разумно и чувстващо

същество отчита в своята цялостна жизнендейност непостоянството на нещата, динамиката на прехода?

Днес – началото на ХХІ век – време на динамични социално-политически промени; на културни и научни достижения и тяхната практическа реализуемост; на нови информационно-комуникативни технологии; на нови бизнес-инициативи и управленски приоритети; на трансфер на ценности, стоки, капитал, хора; на тотално рекламно и медийно въздействие – необходимо и неизбежно се формира “човекът-маса” (едноизмерният, стереотипният, стандартизиращият, леснозаменяемият човек, “човекът-манекен”).

Възниква, преобладава, господства и управлява “хомо-икономикус”, който определя цялостното свое и чуждо поведение, трудова и всяка друга дейност в зависимост от непосредственото парично възнаграждение. Формира се потребителска и консуматорска психика и култура на поведение.

Вярно е, че за “актуално дефинирания “хомо икономикус” икономическото отчуждение е най-тежко и често стои в основата на другите видове алиенация. Вярно е, че дълбоките корени на икономическото отчуждение в парично-стоките общества лежат именно в спецификата на тяхното функциониране, формата на собственост, механизмите на организация и реализиране на производствените процеси, доминиращия тип социални отношения и т.н. Но при обясняване на едно сложно и многофакторно явление трябва да се има предвид не само определена връзка (колкото и важна функционално да е), а цялата съвкупност от елементите, съставляващи неговата социална детерминация. Отчуждението трябва да бъде разглеждано в неговата глобалност – в качеството му на обществена реалност, която се отразява по специфичен начин в идеологията и психологията на човека.”¹

Не трябва да забравяме, че “човек влиза в конфликт със създадената от самия него “втора действителност”, с науката и техниката, като че ли изплъзващи се от неговия контрол. Човек изпитва вече страх от тяхната могъща сила, от ядреното самоунищожение, от заплахата да стане роб или жертва на изпреварилата го в своето развитие машина. Този страх, когато не са решени големите социални проблеми, създава “човека-маска”, трескаво и много често безсмис-

¹ Василев, Н. Светът на човека – реалност и илюзия. С., 2000, с. 33–34.

лено подражаващ на отделните хора (с това именно манипулират механизмите на модата, рекламата, общественото мнение и т.н.). Човек се притиска до тях с тревога. Мъчи се постоянно да се слее с тях като анонимен, еднотипен, стандартизиран.²

Същевременно се търсят и намират различни форми за разграничаване деликатно дистанциране или агресивно противопоставяне, което в отделни случаи звучи арогантно, дори цинично.

Разбираемо е, че човек (и преди всичко подрастващият) среща логически затруднения и психически затормозявания при опита си да избере един или друг модел на поведение. Често срещаме претенцията за независимост, автономност, бунтарство, съчетана с прагматичното съобразяване с властта на общоприетото, преобладаващо, господстващо и управляващо обществено мнение.

Не трябва да забравяме, че “светът на противоречивите и парадоксални прояви; светът на необичайните и зрелищни рекорди на масовата култура – е един от малките илюзорни светове на човека. По своята същност този свят е “противопоставен срещу досадата на организираното и дирижираното всекидневие”³, срещу упоиващото задоволство от постигнатото материално благополучие, срещу еднообразието и “стерилността” на трудовата реализация, срещу стандартизиращата мощ на корпоративните рамки, и може би най-вече срещу “мрежата” или “матрицата” на властовата, политическа и икономическа машина.

Човек (и преди всичко подрастващият) става продукт и жертва на така многобройните и многостранни фактори, съчетани в “разностранен многоъгълник”: семейство, училище, социално-икономическа, политическа, религиозна, рекламно-информационна среда, формални и неформални организации.

Друг въпрос, който заслужава внимание е: Как и доколко човек отчита, че животът е кратък, а здравето крехко и няма за кога да отлага да отдаде дължимото към себе си, към семейството, към обществото, към държавата?

Ако съвременният “хомо сапиенс” отчиташе всичко това, нямаше да допусне да приема и следва псевдокреативни личности. Нямаше да губи излишна енергия да създава нови и “нови” митове, да поддържа междуличностни и личностно-социални илюзии.

² Пак там, с. 169.

³ Пак там, с. 177.

И ако през различните исторически епохи смисълът на човешкото съществуване се е свеждал и до притежаването на добродетели, и до вярата и преклонението в авторитети – религиозни и светски, и до вярата в знанието и човешкият гений, то днес, в XXI век, смисълът на човешкото съществуване се свежда до това човек да търси смисъла за своето съществуване в условията на глобализация – икономическа, информационна, културна.

Човек не избира нито времето, нито мястото, където да се роди, нито родителите си, но може и трябва да избере къде, как и с кого да живее!

Търсейки смисъл в смисъла и следвайки логиката на живота, човек достига до извода, че въпреки своето недадено съгласие за живот е жив – тук и сега – в света на капитала, в света на неограничените възможности и възможните ограничения – социални, културни, религиозни, етически, екологически – и той трябва да намери начини, форми и средства, за да оцелее и успее.

Този свят – на конкуренция и конфронтация, предполага и задължава човек да бъде активен и агресивен, да се отнася критично и осъдително към недейните, задължава човек да бъде прагматик и да допуска егоизма. Този свят изисква от човек да прояви не само “воля за живот”, но и “воля за власт”.

Този свят – на конкуренция и конфронтация, задължава човек да обърне поглед навътре към себе си, да открие пътя към собственото си Аз, да не пренебрегва и омаловажава Аз-а си, а да осъзнае своята значимост и мощ.

Този свят – на конкуренция и конфронтация, задължава човек да не се мисли и преживява като анонимна част от тълпата, като инертна маса, защото тя служи единствено за възпроизводство и е оръдие в ръцете на спекулиращите с властта елитарни личности. Задължава човек да ограничи и преодолее хаоса в душата си. Да е непримирим към опитите за социално, религиозно, политическо, културно, междуличностно манипулиране.

Този свят – на конкуренция и конфронтация, задължава човек да осъзнае, че не друг, а самия той определя мощта на своето “Его” и сам той го вдъхновява.

Разбираемо е, че човек не само разсъдъчно и разумно, а преди всичко инстинктивно и интуитивно преоценява ценностите и оценките. Преоценява изкуствено създадените и старателно поддържани илюзии за всемогъществото на Бога, морала, добродетелите, образ-

ците, авторитетите и следва логиката на случващото се. И човек сам достига до обобщението: щом всичко може да се случи в света на неограничените възможности, то всичко е допустимо, всичко е обяснимо, всичко е простимо – като средство за самосъхранение, като средство за реализиране на целите.

Споделените мисли и чувства логически ни извеждат до въпросите: Ако външната среда – събития, факти, условия, са определящият фактор в поведението и отношението на човека, тогава какво е мястото и ролята на семейството и училището? Ако приемем, че те изпълняват решаваща роля, то как и доколко е възможно изобщо да се ограничи и преодолее “вакуумът” между тези две институции?

За нас – учителите, родителите, както и за множеството правителствени и неправителствени организации посоченият проблем не е въпрос само на теоретически размишления, а въпрос на гражданско и професионално съществуване, на нашето активно участие в съвременната културно-комуникативна и управленска ситуация.

Колкото и да ни е трудно това, ще трябва да се съгласим, че все още всички ние не сме постигнали напълно онази мяра (еталон) на критичност и толерантност, която би ни направила достойни учители, родители, общественици.

И тъкмо в усилията за задоволяване на това изискване, аз виждам главния смисъл на предложеното от мен, главния смисъл на не един публичен диалог по тези въпроси.

Исходна точка на такъв диалог може да бъде общоизвестното човешко умодостижение: Смисълът на живота е да откриваме смисъл, да импрегнираме със смисъл, защото: “...науката е слънце, което в душите грей,.... а народността не пада там, дето знанието живей”!